

Tragovi koji blijede: Ovčara

Objavio **Đuro Karalić** - 30. studenoga 2023.

Foto: ICTY

Zajednička osobina svih oružanih sukoba su ratni zločini i nastojanje da se oni prikriju. Posljedica tih zločina je veliki broj ubijenih i nestalih osoba čija posljednja počivališta često ostaju nepoznata. Za vrijeme rata na prostoru bivše Jugoslavije dogodili su se mnogi teški ratni zločini koji su rezultirali brojnim prikrivenim masovnim i pojedinačnim grobnicama, od kojih mnoge još ni danas nisu pronađene i istražene. Na području Republike Hrvatske najpoznatija i najveća istražena masovna grobnica je Ovčara iz koje je ekshumirano 200 tijela osoba pogubljenih 20/21. studenoga 1991. godine.

Dana 20. studenog 1991. godine ili približno tog datuma, nakon što su Srbi zauzeli grad, srpske su snage odvele stotine Hrvata i drugih nesrba iz vukovarske bolnice. Za vrijeme rata bolnica je kao posljednje sigurno utočište zbrinula oko četiri tisuće ranjenika, od kojih su više od 70 % bili ranjeni civili, najčešće s višestrukim ozljedama uzrokovanih topničkim projektilima. Prema svjedočenju ravnateljice vukovarske bolnice Vesne Bosanac u postupku protiv tzv. Vukovarske trojke pred Međunarodnim sudom za zločine počinjene u Jugoslaviji, na dan ulaska vojske JNA u bolnicu 19. studenog u njoj je ležalo 180 težih, 80 lakših ranjenika i 140 ostalih pacijenta među kojima su bile roditelje, djeca i novorođenčad.

U skladu s člankom 15. IV Ženevske konvencije, prema kojem je bolnicu u središtu ratnog zbivanja trebalo preuzeti osoblje Međunarodnog crvenog križa i voditi brigu o ranjenicima i bolesnicima, predstavnici Republike Hrvatske, JNA, Međunarodnog Crvenog križa, Liječnika bez granica i Malteškog križa postigli su „Sporazum o neutralizaciji vukovarske bolnice i organizaciji konvoja za evakuaciju

ranjenika i bolesnika iz nje“, kojim su zaraćene strane priznale neutralnost bolnice i obvezale se na prekid borbenog djelovanja duž puta predviđenog za evakuaciju 40 teških bolesnika i 360 ranjenika pod nadzorom promatračke misije Europske zajednice. Unatoč tom sporazumu, međunarodne organizacije na terenu nisu uspjele pristupiti bolnici, a u jutarnjim satima 20. studenog približno 300 ranjenika i civila vojnim je autobusima uz pratnju pripadnika vojske JNA prisilno odvedeno iz kruga bolnice.

Većina žrtava zarobljenih u bolnici prebačena je u vojarnu JNA u Vukovaru, a zatim na poljoprivredno dobro Ovčara koje leži oko pet kilometara južno od Vukovara. Neke žrtve su zlostavljane i/ili ubijene odmah po zarobljavanju ili tijekom prebacivanja iz vukovarske bolnice u vojarnu i/ili iz vojarnje na Ovčaru. Pripadnici srpskih snaga – među kojima su bili vojnici JNA, snage lokalne srpske teritorijalne obrane, pripadnici paravojske/dobrovoljci i drugi – satima su tukli i mučili žrtve. Tijekom večeri 20. studenog 1991. godine, te su snage odvezle većinu žrtava u grupama od 10 do 20 ljudi na jednu zabačenu lokaciju između poljoprivrednog dobra Ovčara i Grabova, gdje su iz vatrenog oružja ubili njih oko dvjesto šezdeset.

U masovnoj grobnici Ovčara pronađeno je dvije stotine žrtava, neke druge su bile otkrivene u drugim grobnicama, a pojedine odvedene osobe završile su u zarobljeničkim logorima. Sedam osoba preživjelo je egzekuciju. No neki od odvedenih i dalje se smatraju nestalima, jer njihova tijela nisu pronađena. Na Ovčari je ubijeno dvadeset djelatnika vukovarske bolnice, a četiri se još uvijek vode nestalima.

Nakon početnih saznanja o počinjenim ratnim zločinima i masovnim grobnicama na okupiranom području Hrvatske – među kojima je bio i nestanak više od 300 osoba iz vukovarske bolnice – posebni izvjestitelj Komisije za ljudska prava UN-a Tadeusz Mazowiecki i predsjednik organizacije Physicians for Human Rights (PHR) forenzični antropolog dr. Clyde Snow, sastali su se u listopadu 1992. godine s jednim preživjelim svjedokom smaknuća na Ovčari.

Svjedok Z.N., tada lakši ranjenik i pripadnik Zbora narodne garde, poput mnogih drugih Vukovaraca sklonio se u vukovarsku bolnicu, očekujući dolazak Međunarodnog Crvenog križa i obećanu evakuaciju na slobodni teritorij. No, događaji koji su uslijedili umjesto slobode donijeli okrutno su okrutno mučenje i smrt.

To jutro, 20. studenog 1991., svjesno sprječavajući ulazak međunarodnih organizacija u bolnicu, vojnici JNA pod zapovjedništvom majora Veselina Šljivančanina odvojili su odabrane muškarce, među kojima su bili ranjenici, civili, bolničko osoblje, dvije žene i tri dječaka, te ih vojnim autobusima pod naoružanom vojnom pratnjom odvezli u vojarnu, a potom na dislocirano poljoprivredno dobro Ovčara gdje je izvršeno unaprijed isplanirano masovno pogubljenje.

Dolaskom na Ovčaru, tortura je započela odmah po izlasku iz autobusa. Zarobljenike su na putu do hangara dočekali srpski vojnici koji su ih tukli raznim predmetima, poput drvenih palica, motki, lanaca, štaka i puščanih kundaka. Prema izjavama ostalih preživjelih svjedoka, višesatno batinanje i psihičko nasilje nastavilo se i u hangarima. Najmanje dvije muške osobe tamo su pretučene na smrt, a nekolicina drugih je izvedena iz hangara i od tada im se gubi svaki trag.

Preživjeli svjedok Z. N. dao je iskaz o odvođenju zarobljenika kojem je svjedočio. Srpske su snage u krugu bolnice organizirale evakuaciju muškaraca, uglavnom ranjenika koji su se mogli samostalno kretati, naredivši im da se ukrcaju u niz autobusa koji su čekali sa stražnje strane bolnice. Svjedok se ukrcao u jedan od tih autobusa, koji su onda su krenuli prema vukovarskoj vojarni. Zarobljenici su tamo ostali nekoliko sati, a onda su ih poslijepodne odvezli do Ovčare, gdje su ih iskricali iz autobusa i smjestili ih u zgradu sličnu hangaru. U tom su objektu zarobljenici bili izloženi višesatnom zlostavljanju.

Svjedok Z.N. dalje je naveo kako su ih u vrijeme kada je pao mrak ili malo kasnije otmičari počeli organizirati u grupe od po 20-ak zarobljenika. Do hangara bi dolazio kamion u koji bi ukrcali jednu po jednu grupu od 15 do 20 ljudi. 15 do 20 minuta kasnije, kamion bi se vratio prazan, pa bi u njega ponovo bila ukrcana grupa zarobljenika. Uvijek se radilo o jednom te istom kamionu. Gledajući što se događa, svjedok je pretpostavio da povratna vožnja kamiona traje oko 15 do 20 minuta.

Z.N. je bio ukrcan na kamion u trećoj ili četvrtoj turi. U tom je trenutku već je bio prilično zabrinut, jer je osjećao da se nešto loše događa. Kada se ukrcao, bio je u stražnjem dijelu kamiona koji je s Ovčare krenuo cestom koja vodi do drugog naselja, Grabova. Nakon što je prešao otprilike kilometar, kamion je skrenuo ulijevo na zemljani put koji je s desna bio omeđen drvećem, a s lijeve strane puta se nalazilo otvoreno polje. Obzirom se naoružani vojnik koji je bio u pratnji grupe nalazio u prednjem dijelu vozila, a nitko nije išao iza kamiona, svjedok se odlučio za bijeg. Podigao je ceradu, iskočio iz stražnjeg dijela kamiona i počeo bježati, potrčavši nalijevo, preko polja. Forenzična antropologinja Clea Koff koja je sudjelovala u iskapanjima na Ovčari, svojoj knjizi sjećanja „The Bone Lady“ ustvrdila je kako se zahvaljujući ovome preživjelom svjedoku saznalo što se događalo do trenutka kada je kamion došao do iskopane grobnice. Ostatak priče ispričala je par godina kasnije forenzična znanost.

Informacije prikupljene kroz razgovor s neposrednim svjedokom i topografska karta s označenim pretpostavljenim mjestom zločina, bile su dovoljne da dr. Snow obavijesti članove povjerenstva o ovim saznanjima i na temelju toga zatraži odobrenje za provođenje istrage na navedenom području. PHR je već imao iskustva u istragama pojedinih masovnih zločina počinjenih na području bivše Jugoslavije početkom 1990-ih i osigurao je ključnu znanstvenu dokumentaciju za eventualna kaznena gonjenja počinitelja.

Dana 18. listopada 1992. godine dr. Snow s pratnjom uputio se istražiti mjesto pretpostavljene masovne grobnice. Služeći se topografskom kartom na kojoj je svjedok označio mjesto na kojem su bili zatočeni i približno mjesto na kojem je iskočio iz kamiona, tim istražitelja se zaustavio u blizini farme Ovčara. Na vrhu klanca udaljenom oko 900 m od glavnog puta, uočili su anomaliju tla i vegetacije za koje je dr. Snow procijenio da su rezultat djelovanja ne starijeg od godinu dana. Osim tih vidljivih poremećaja terena, na postojanje grobnice je ukazivao i prepoznatljiv miris raspadanja.

„Kada smo zašli na to područje, u tom smo trenutku vidjeli tragove dviju osoba na ili blizu površine te grobnice. Jedna od stvari koja mi je odmah zapela za oko bila je ljudska lubanja koja je ležala na površini, djelomično je izložena. Na njoj je bilo vidljivo oštećenje, za koje sam procijenio da ima karakteristike izlazne rane (od metka)“, opisao je prvi nalaz na Ovčari dr. Snow prigodom svog svjedočenja na sudu u Haagu, u postupku protiv Slavka Dokmanovića. Dr. Snow vrlo brzo je našao i druge posmrtno ostatke. **„Malo dalje, na rubu šume, spazio sam još jedan kostur, koji je ležao više-manje na površini zemlje. Kostu su bile izbijeljene, kao da su neko vrijeme bile izložene suncu. Neke od tih kostiju oštetile su životinje, a uz ostatke je bilo malo odjeće. Do dana današnjeg nisam siguran kako je ovo tijelo dospjelo do tog mjesta na rubu šume. Moguće je da je ta osoba pogubljena kasnije, nakon što je grobnica zatrpana, pa je ostavljena sa strane ili je ubijena kasnije. Ili je, kao što smo vidjeli u nekim drugim slučajevima, zapravo ranjena uspjela izaći iz grobnice i otpuzati malo dalje i onda preminula uslijed teških ozljeda. Ili je ubijena prilikom bijega“,** rekao je dr. Snow.

Hodajući natrag preko područja pretpostavljene grobnice, istražitelji su ugledali ramenu lopaticu koja je ležala na tlu i koja je ukazivala da se van grobnice nalaze ostaci možda još jedne osobe. Zbog djelovanja životinja i drugih vanjskih okolišnih čimbenika pronađeni površinski koštani ostaci bili su znatno oštećeni, no dr. Snow i suradnici pretpostavili su da kosti koje su zatekli na lokaciji pripadaju mlađim muškarcima.

Na djelomično skeletoniziranim tijelima mlađih muškaraca koja su otkrivena izvan grobnice pronađeni su i lančići – jedan s privjeskom u obliku katoličkog križa i drugi s medaljonom s natpisom „Bog i Hrvati“.

Prvi pregled terena trajao je samo dvadesetak minuta. **„Bili smo izuzetno zabrinuti za sigurnost lokacije u tom trenutku. Dok smo hodali prema lokaciji, niže u klancu smo spazili nekoliko vozila, a u šumi je bilo i nekih muškaraca u muških osoba koje su izvlačile drva iz šume. Znali smo da će se, ako promatraju naše aktivnosti na tom terenu, vrlo brzo pročitati da smo možda pronašli grobnicu, pa smo ubrzo otišli s mjesta događaja. Bilo je jasno da tu lokaciju moramo smatrati mjestom ubojstava i stoga ga trebalo osigurati kao i svako drugo mjesto zločina i držati ga pod osiguranjem dok se ne pokrene odgovarajuća istraga. Organizirali smo da pripadnici ruskog bataljuna u sastavu UNPROFOR-a izađu na teren i osiguraju ovu scenu. Osiguranje je moralo biti na lokaciji 24 sata dnevno, od tog trenutka pa do završetka istrage, bez obzira koliko dugo sve to skupa potrajalo“**, ispričao je dr. Snow u svom svjedočenju pred sudom.

Krajem listopada 1992. posebni izvjestitelj Komisije za ljudska prava UN-a objavio da je pronađeno točno mjesto masovne grobnice Ovčara. Dr. Snow tada je po prvi puta službeno izjavio kako ima jasne dokaze o masovnim egzekucijama, no njegove je zaključke Srbija ismijavala tvrdeći kako je na Ovčari u jame zatrpavana isključivo uginula stoka prikupljena nakon epidemiološke sanacije terena, rugajući se pri tome kako elitne snage UNPROFOR-a čuvaju 30 tisuća životinjskih lešina.

Nedugo nakon što je potvrđeno postojanje grobnice na Ovčari, posebni izaslanik glavnog tajnika UN-a preporučio je posebnom izvjestitelju Komisije za ljudska prava da se u svrhu zaštite ključnih dokaza istraživanje obavi u što kraćem roku. Lokalna vlast nije bila suglasna s provođenjem istrage. Usprkos tome, mjesec dana nakon prvog posjeta Ovčari, u prosincu 1992. godine, četveročlani forenzični tim u organizaciji PHR-a izvršio je preliminarno istraživanje.

Dr. Snow je ispričao: **„Htjeli smo utvrditi da je to zaista masovna grobnica u kojoj su pokopani i drugi ljudi, pored ova dva tijela ili dva kostura koja smo pronašli na površini.“**

Na lokaciji za koju se sumnjalo da krije grobnicu bili su uočljivi poremećaji tla prema kojima je procijenjeno da je sama grobnica bila duga oko 10 metara i široka oko 7 metara. Nakon što se takvi grobovi iskopaju, napune i ponovo zatrpaju, nakon nekog vremena se počnu slijegati i površina počne tonuti, a zemlja duž rubova iskopa se počne lomiti. Vidljive postanu male pukotine u zemlji koje se manje-više protežu duž granica grobnice. Takve linije prijeloma bile su vidljive i na površini grobnice na Ovčari. Osim toga, vidljivi tragovi djelovanja teških strojeva na sredini grobnice upućivali su da je ova bila ciljano iskopana.

Kako bi se utvrdile točne dimenzije izvorne grobnice i njezin sadržaj, napravljen je ispitni rov preko površine pretpostavljene masovne grobnice, veličine 1×7 metara i dubine 80 centimetara. U iskopanom rovu otkriveno je devet tijela koja su se dijelom ili u cijelosti nalazila u njemu, u ležećem isprepletenom položaju bez ikakvog reda. Tim je nalazom u potpunosti potvrđena izjava svjedoka o počinjenom zločinu na Ovčari. Prvi posmrtni ostaci pronađeni su na dubini od 22 centimetara, a ostali na početnoj dubini od 60 centimetara.

„Nakon što smo odredili granice ispitnog rova, počeli smo uklanjati gornji sloj zemlje, otprilike u rasponu od oko 10 do 20 centimetara ispod površine i na toj dubini počeli nailaziti na ljudske ostatke. U tom trenutku, moj je dojam bio da su mogli biti stari od nekoliko mjeseci do možda godinu dana, recimo 6 do 18 mjeseci ili negdje u tom rasponu. Stanje tijela koja smo vidjeli bilo u skladu s onim što nam je rečeno o incidentu na Ovčari. Nalaz iz ispitnog rova doveo nas je do

toga da -uključujući i dva tijela koja smo pronašli na površini – možemo reći da je tom području pokopano najmanje 11 ljudi, a sumjali smo na mnogo više“ iskazao je dr. Snow.

Obzirom su tijela morala ostati u izvornom stanju, obavljen je isključivo vizualni antropološki pregled dostupnih nalaza iz ispitnog rova, i pri tome je uočena prostrjelna ozljeda glave kod najmanje dvije osobe.

Tijekom preliminarnog istraživanja izrađena je detaljna dokumentacija o pronađenim nalazima na mjestu iskopa, o metodama iskopavanja i pregledima tijela, a sve je potkrijepljeno i prostoručno napravljenim skicama, te foto i video zapisima.

„Kad smo završili s radom, zatrpali smo rov najpažljivije što smo mogli i položili plastičnu zaštitu preko izloženih tijela kako bi bila zaštićena od zemlje koju smo ranije iskopali. Također, prije nego što smo otišli, tijela br. 1 i br. 2 smo stavili ih u zasebne plastične vreće i pokopali ih na kraju rova, označivši i zabilježivši točnu lokaciju pokopa. Bio sam zabrinut da će se te kosti – ako prođe nekoliko mjeseci ili nekoliko godina prije nego što se pokrene potpuna ekshumacija grobnice – poremetiti ili dodatno degradirati, pa smo mislili da je bolje da ih spremimo u vreću i stavimo ih u rov, kako bi se kasnije mogle pronaći i kako bi bile u dobrom stanju očuvanosti“, opisao je dr. Snow kraj preliminarnog istraživanja.

Detaljnim pregledom okoliša, zapadno i sjeverozapadno od grobnice uočen je veći broj čahura kalibra 7,62×39 mm, karakterističnih za oružje AK47 koje je koristila vojska JNA. Prema mjestu pronalaska ispaljenih čahura istražitelji su utvrdili kako je pucano dijagonalno preko same grobnice, odnosno da su izvršitelji stajali uz sjevernu stranu grobnice udaljeni oko četiri metra od poljske ceste, a zarobljenici na južnoj ili jugoistočnoj strani. Zaključak kako je lokacija Ovčara ujedno i grobnica i mjesto pogubljenja potkrijepljeno je i mnogobrojnim oštećenjima od metaka na okolnom drveću.

Nakon obavljene preliminarne istrage, prioritet tima ostalo je osiguranje lokacije koju se smatralo mjestom zločina. Mjesto je stoga ograđeno, a na poljskoj cesti i okolnim poljima postavljene su stražarnice UNPROFOR-ovih snaga.

Analizom nalaza prikupljenih tijekom preliminarnog istraživanja, forenzični tim zaključio je da se na istraženoj lokaciji nalazi masovna grobnica za koju se pretpostavljalo da sadrži više od 200 tijela žrtava masovnog pogubljenja, te da se gotovo svi dokazi podudaraju sa izjavom svjedoka. Na samoj lokaciji nije bilo vidljivih naznaka kontaminacije, odnosno poremećaja.

Na pitanje zašto ekshumacija nije odmah provedena, dr. Snow je iskazao: **„Iz jednog jednostavnog razloga: potrebno je mnogo vremena i planiranja da se izvrši ekshumacija ovog opsega. U našem slučaju, morali smo pronaći i dovesti znanstvenike iz niza disciplina, ne samo antropologije, već i arheologije, patologije, specijaliste za mjesto zločina i drugih disciplina, a tu vrstu osoblja nije jednostavno pronaći“**. Osim toga, istražitelji su bili svjesni da ekshumacija nije bila moguća ni zbog doba godine, odnosno zimskih uvjeta na terenu.

Tim od osamnaest forenzičnih stručnjaka financiranih od Komisije UN-a kojem je na čelu bio dr. Snow vratio se na Ovčaru u listopadu 1993. godine s ciljem da provede konačnu ekshumaciju grobnice. No sporazum o početku ekshumacije koji je potpisan u Kninu i kojim se od strane srpske vojne i civilne vlasti dopušta obavljanje ekshumacije, osporen je. Dr. Snow i njegov tim pod prijetnjom sile je nakon 48 sati napustio mjesto istraživanja. Istovremeno su im oduzeta i 64 dokazna predmeta, uglavnom čahure koje su bile pronađene na lokaciji. Takav razvoj događaja pokazao je da, unatoč činjenici da je komisija UN-a

osigurala potrebno osoblje i opremu, zaštitne snage UN-a nisu imali dovoljno vojnih resursa za pružanje potpore istrazi, te da su lokalne vlasti imale moć da ospore dogovor postignut na višoj političkoj razini.

Dr. Snow je pred sudom ovako opisao te događaje: „**U listopadu 1993. godine sastavili smo tim i u to vrijeme smo namjeravali izvršiti potpunu ekshumaciju. No, prije nego što smo se stvarno stigli rasporediti i započeti s radom, bili smo prisiljeni povući se. Naš je rad bio prekinut zbog prijetnji nasiljem od strane nekih mještana na području Vukovara, nekih ljudi iz Gradskog vijeća. Nisam siguran koje je to političko tijelo bilo. Na temelju te zaprimljene prijetnje, ljudi iz UN-a koji su nam u to vrijeme bili osiguranje procijenili su da neće moći jamčiti sigurnost znanstvenika niti integritet rada**“.

Ipak, za vrijeme svog kratkog dvodnevnog boravka na lokalitetu tim je zabilježio da je grobnica zarasla u bujnu vegetaciju, osiguran je pristup lokaciji i provedeno je elektroničko kartiranje u svrhu određivanja veličine grobnice.

Ne čudi da su srpske lokalne vlasti pokušale odgoditi ekshumaciju kojom bi se pribavili čvrsti dokazi o ratnom zločinu koji su počinile okupacijske snage nakon sloma obrane Vukovara. No, iznenađuje činjenica da su i neke obitelji osoba koje se nestale iz vukovarske bolnice bile protiv provođenja istrage i utvrđivanja što se točno dogodilo s njihovim najmilijima. Clea Koff u svojoj knjizi pojašnjava kako su te obitelji bile uvjerene da su njihovi muževi živi, u zarobljeničkim logorima u Srbiji, i da je za njihov povratak potreban politički pritisak, a ne pretraživanje i iskopavanje nekakve jame na Ovčari. Te obitelji nisu željele biti netko tko je nadživio mrtve, nego tragači za živim ljudima.

„**Bila sam iznenađena njihovim stavom, i donekle zbunjena. Što može netko poput mene, kome je zadaća vratiti nešto od mrtvih njihovim obiteljima, kada te obitelji ne žele da im išta vratimo, jer dobiti nešto u tom smislu znači priznati da njihovi voljeni više nisu među živima?**“, napisala je Koff, dodavši da se, kada su počeli radovi na otvaranju grobnice, osjećala kao da je na neki način iznevjerila te obitelji.

„**Rodbina nestalih imala je svoja očekivanja. Mislili su da su njihovi očevi i sinovi, među žrtvama su bile i dvije žene, negdje u Srbiji. Ili možda na Kosovu. Bile su to lažne nade**“, pojasnio je osjećaje obitelji u jednom razgovoru za medije i Vladimir Dzuro, glavni istražitelj Međunarodnog suda za ratne zločine u bivšoj Jugoslaviji na predmetu Ovčara.

Na konačnu ekshumaciju grobnice se čekalo gotovo četiri godine. Tijekom tog razdoblja grobnica se nalazila na području pod kontrolom tzv. vlade Republike Srpske Krajine, ali pod stalnom zaštitom snaga UN. Upravo UN-ovoj zaštiti možemo zahvaliti da ostaci iz masovne grobnice na Ovčari nisu premješteni na drugu lokaciju, kao što se to dogodilo s mnogim drugim grobnicama.

Okolnosti su se konačno promijenile. Potpisivanjem sporazuma o mirnoj reintegraciji hrvatskog Podunavlja i podizanjem optužnice na Međunarodnom kaznenom sudu za bivšu Jugoslaviju protiv tzv. „vukovarske trojke“, postalo je jasno da masovnu grobnicu treba čim prije ekshumirati kako bi se pribavili relevantni materijalni dokazi protiv optuženih. Slijedom toga, tužiteljstvo ICTY-a naredilo je ekshumaciju masovne grobnice, s četiri primarna cilja: pronaći dokaze potrebne za identifikaciju žrtava, utvrditi uzrok i način njihove smrti, povezati primarnu sa sekundarnom grobnicom i otkriti pokušaje skrivanja zločina.

Područje na kojem se nalazila grobnica pregledano je i očišćeno od eksplozivnih naprava. Razminiranje je obavljeno s pomoću teške mehanizacije, te je time cjelokupno područje nažalost bilo u potpunosti promijenjeno i kontaminirano. Opravdanje za primjenu mehanizacije bila je hitnost potrebe za početkom

ekshumacije koja nije ostavljala dovoljno vremena da se čišćenje prostora od minsko-eksplozivnih naprava provede isključivo uz pomoć deminerskih timova.

Lokacija na kojoj je trebala biti provedena ekshumacija pripremljena je za dolazak istražitelja: šire područje lokaliteta je ograđeno ogradom koja je onemogućavala pogled na mjesto iskapanja, postavljena su tri uredska kontejnera povezana uzdignutom drvenom rampom, a dio prostora nasut je šljunkom kako bi se spriječilo stvaranje blata. Podignut je i veliki šator s drvenim podom.

Zahvaljujući topografskim kartama napravljenim tijekom preliminarnog iskopavanja 1992. godine, početni forenzični tim – u kojem je bilo nekoliko članova koji su već ranije radili na Ovčari – uspješno je odredio mjesto grobnice i započeo s postupkom ekshumacije. Ekshumacija je provedena u razdoblju od 31. kolovoza do 4. listopada 1996. godine, pod vodstvom istražitelja ICTY-a. Operativni dio ekshumacije proveo je peteročlani tim organizacije PHR-a kojem je na čelu bio dr. Bill Haglund, a uz prisutnost predstavnika hrvatskih i jugoslavenskih vlasti. Osim PHR-a, u provedbi ekshumacije su sudjelovale i mnoge druge međunarodne organizacije, uključujući Promatračku misiju europske zajednice (ECMM), Organizaciju za europsku sigurnost i suradnju (OSCE) i Međunarodnu komisiju za nestale osobe (ICMP).

Ispitivanje grobnice započelo je utvrđivanjem njenih dimenzija i pregledom cjelokupne površine u potrazi za površinskim dokazima. Uklanjanje površinskog sloja zemlje strojevima, označio je početak ekshumacije. Istražitelji su trećeg dana iskapanja naišli na crnu foliju kojom je prvi tim forenzičnih stručnjaka zaštitio koštane ostatke iz ispitnog rova po završetku preliminarnog istraživanja 1992. godine. Ekshumacija je nastavljena ručnim kopanjem arheološkom metodologijom, centimetar po centimetar, kako bi se sačuvala tijela i dokazi.

Foto: ICTY

Vremenski uvjeti nisu išli na ruku istražiteljima. Kišilo je često i obilno. Područje iskapanja trebalo je zaštititi od oborina, pa su iskapani drenažni odvodi, a sama grobnica je pažljivo pokrivena slojevima

cerada kada bi krenula kiša, ali i svake večeri po završetku dnevnih radova, kako voda ne bi ispunila udubine koje su se formirale iskapanjima i dodatno oštetila sadržaj grobnice. Polovinom rujna, nakon posjeta generala J.P. Kleina lokaciji, naređeno je da se iznad grobnice podigne još jedan šator koji bi je zaštitio i olakšao rad istražiteljima.

Kada su definitivno utvrđene granice grobnice, odlučeno je da se grobnica iskopa metodom pijedestala, pri čemu se oko vanjskog ruba grobnice iskopa rov. Na taj način sadržaj grobnice biva izložen sa svih strana, a stručnjacima koji rade na iskapanju omogućen je pristup grobnici a da pri tome ne gaze po ostacima.

Foto: ICTY

U prva tri dana utvrđeno je da su tijela u grobnici ležala u najmanje dva sloja. Iskapanje je otkrivalo grupe izmiješanih tijela nagomilanih u piramidalnoj hrpi. Jedno tijelo je pronađeno u uspravnom položaju, okomito u odnosu na sva ostala tijela koja su ležala u grobnici. Pronađena su tijela zaposlenika bolnice odjevena u radnu odjeću i obuću, kao i tijela u bolničkoj odjeći i s medicinskim materijalom poput katetera, zavoja, gipsa i štaka. Već prilikom ekshumacije uočeni su jasni dokazi prostrjelnih rana kod većine žrtava, često višestrukih.

Isprepletenost i izmiješanost tijela uzrokovana različitim faktorima kao što su prirodni procesi, izravan utjecaj životinja ili ljudi, odnosno korištenje mehanizacije i alata za iskopavanje, usporila je proces ekshumacije i otežala određivanje minimalnog broja osoba u grobnici. Svako pronađeno pojedinačno tijelo prvo je temeljito očišćeno od zemlje radi fotografiranja. Potom je označeno pripadajućom oznakom, elektronički kartirano i uvedeno u evidenciju. Šake ili kosti šaka umatane su u plastične vrećice i pričvršćene uz tijelo, kako bi se spriječio gubitak kostiju. Tijelo bi zatim bilo izvađeno iz grobnice, te zajedno s pripadajućim dokazima stavljeno u plastične vreće označene oznakom prema redoslijedu iskopa – od „OVC 001“ do „OVC 200“.

Foto: ICTY

Prvi dio ekshumiranih posmrtnih ostataka iz predostrožnosti je u tajnosti prevezen na Zavod za sudsku medicinu i patologiju Medicinskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu na daljnju obradu. Posljednja od ukupno 200 pronađenih žrtava, ekshumirana je 4. listopada 1996. godine. Po završetku ekshumacije, zabilježeno je kako je dubina grobnice bila u rasponu od metar i pol, do dva metra.

Dr. Snow određen je voditeljem postupka analize ekshumiranih ostataka i njihove identifikacije. **“Kosti”,** jednom je prilikom rekao dr. Snow, **“često su naši posljednji i najbolji svjedoci: one nikad ne lažu i nikad ne zaboravljaju.”**

Međunarodni forenzični tim sastavljen od jedanaest sudskih medicinara i pomoćnog osoblja obavio je obdukciju 200 ekshumiranih posmrtnih ostataka iz masovne grobnice Ovčara u laboratoriju Zavoda za sudsku medicinu od 05. listopada do 16. studenog 1996. godine. Bilo je potrebno utvrditi uzrok i način smrti pokojnika, ali i elemente potrebne Komisiji za nestale i zatočene osobe kako bi ih završno identificirali. Cjeloviti sudsko-medicinski pregled posmrtnih ostataka obavio je međunarodni tim specijalista sudske medicine koji je na temelju prikupljenih relevantnih podataka sastavio izvještaje s precizno dokumentiranim nalazima postmortalnog pregleda i mišljenjem o uzroku i načinu smrti, dok je prema odluci ICTY-a za zaključnu analizu rezultata provedene obdukcije bila ovlaštena specijalistica sudske medicine I. Y. Milewski. U njezinom izvještaju naslovljenom „Analiza nalaza patologa prilikom obdukcije ekshumiranih osoba iz masovne grobnice Ovčara u blizini grada Vukovara u Republici Hrvatskoj“ navedene su tri važne komponente izvršenja obdukcije: utvrđeni relevantni podatci za utvrđivanje identiteta osobe, postupak i rezultati vanjskog i unutarnjeg pregleda tijela, te utvrđivanje uzroka i načina smrti.

Analizirani izvještaji sadržavali su podatke o datumu obavljene obdukcije, imena osoba koje su izvršile obdukciju i nalaze antropoloških pregleda kojima je utvrđena dob, spol, dominantnost ruke, stanje kože, urođene ili stečene deformacije, opis unutrašnjih organa ukoliko su bili prisutni, znakovima bolničkog

liječenja, trauma povezanih s uzrokom smrti, pronađenim projektilima ili ozljedama koje su mogle uzrokovati smrt, a pregledavali su se i osobni dokumenti i osobni predmeti ukoliko su pronađeni. Podatci potencijalno značajni za utvrđivanje identiteta potvrđeni prilikom obdukcije obuhvaćali su spol, dob, visinu, dominantnost ruke, antemortalne traume, specifična obilježja, odjevne predmete i osobne stvari.

Foto: ICTY

Prva faza pregleda započela je rendgenskim snimanjem radi provjere postojanja metalnih predmeta u tijelu i odjeći, a nakon toga je uslijedio pregled odjevnih predmeta pronađenih na koštanim ostacima u potrazi za oštećenjima koja bi mogla upućivati na određenu vrstu ozljede. Cjelovitosti i očuvanosti većine ekshumiranih tijela pridonijela je slojevitost odjevnih predmeta koje su imali na sebi u trenutku smrti, uz izuzetak manjeg broja žrtava koji je bio u potpunosti bez odjeće i osobnih predmeta. Kako bi se sačuvali fragmentirani koštani ostaci i balistički dokazi, tijela su se za vrijeme uklanjanja odjeće nalazila u označenoj vreći. Nakon što su odjevni predmeti očišćeni i osušeni, pregled se obavljao tako da se svaki pojedini dio odjeće fotografirao, opisao, analizirao se kraj, uzorak, vrsta, boja, specifičnosti, etikete, naziv proizvođača i veličina, te se svaki pojedini komad odjeće pri tom označavao oznakom istovjetnom s oznakom tijela kojem pripada. Sve informacije o odjeći i osobnim predmetima pronađenim unutar odjeće ili pored nje evidentirane su u izvještajima patologa. Specijalistica sudske medicine dr. Milewski govoreći o odjeći kao jednome od relevantnih dokaza prema kojemu su žrtve ranjenici, u izvješću je iznijela podatak kako je 34 % ekshumiranih tijela bilo u bolničkoj odjeći. Drugim je dokazima utvrđeno je kako je 55% žrtava iz grobnice bilo hospitalizirano.

Kako navodi Clea Koff, jedno je tijelo ekshumirano odjeveno u bolnički mantil. Unutar mantila, taj je muškarac sakrio vjerojatno svoje rendgenske snimke, možda uvjeren da će mu trebati kada nakon evakuacije iz vukovarske bolnice dospije u neku drugu medicinsku ustanovu.

Posljednja faza obdukcije uključivala je vanjski pregled kože, koštane strukture, te organa koji su ostali sačuvani tek kod 69 ekshumiranih tijela. Vanjskim pregledom tijela zabilježeni su antemortalni podatci o medicinskom liječenju, pri čemu se osobita važnost pridavala opisivanju tjelesnih specifičnosti

manifestiranih u obliku ožiljaka, tetovaža, madeža, prijeloma, estetskih zahvata, trauma nastalih vatrenim oružjem, tupim predmetom ili njihovom kombinacijom

Dr. Milewski je u izvješću ustvrdila kako je 95% žrtava ubijeno vatrenim oružjem, pucnjevima u glavu i/ili u torzo. Uzrok smrti jedne žrtve bile su isključivo višestruke ubodne rane u predjelu torza. Za jednu je žrtvu ustanovljeno da je ubijena kombinacijom ubodnih i prostrjelnih rana. Uzrok smrti za 7 žrtava nije mogao biti utvrđen sa sigurnošću.

Dr. Snow vodio je i dio postupka koji je podrazumijevao uspostavljanje baze podataka koju bi se mogle koristiti kao pomoć u identifikaciji žrtava. „**U to su vrijeme hrvatske institucije nadležne za pronalazak nestalih osoba imale tek nešto više od popisa imena i možda datuma rođenja ljudi koji su nestali u to vrijeme na području Vukovara, a ta su imena dolazila iz više izvora. Jedan izvor je bio Hrvatski Crveni križ, Amnesty International je imao drugu listu. Vjerujem da je Međunarodna komisija imala svoj, treći popis. Mnoga imena na popisu su se ponavljala, pa smo počeli tako što smo popis pročistili i na kraju došli do popisa od otprilike, koliko se sjećam, oko 330 ljudi koji u to vrijeme 1992. nisu bili evidentirani (odnosno, boravište im je bilo nepoznato)**“, pojasnio je dr. Snow u svom iskazu u postupku protiv Slavka Dokmanovića pred sudom u Haagu.

Autopsije i antropološki pregledi provedeni su paralelno s analizom pronađenih dokaza, te uspoređivani s antemortalnim podacima o osobama odvedenima iz vukovarske bolnice. Osobni predmeti pronađeni kod žrtava – poput rendgenskih snimki, novčanika ili osobnih iskaznica – bili su od velike pomoći pri utvrđivanju pretpostavljenog identiteta osobe.

Foto: ICTY

Prema dostupnim dokazima Međunarodnog suda za ratne zločine u bivšoj Jugoslaviji, utvrđen je identitet 193 osobe ekshumirane iz grobnice na Ovčari. 93 žrtve su identificirane klasičnom metodom, a 99 ih je identificirano DNA analizom. Jedna od obitelji nije prihvatila identifikaciju.

Među dvjesto žrtava ekshumiranih iz masovne grobnice na Ovčari bile su dvije žene – Ružica Markobašić, koja je bila u petom mjesecu trudnoće i Janja Pothorski. Ubijena i pokopana u grobnicu bila su i tri dječaka mlađa od 18 godina: Igor Kačić, Tomislav Baumgertner i Dragutin Balog, te tri oca sa njihovim sinovima – Josip i Dragutin Balog, Andrija i Zoran Međeši, Karlo i Željko Rohaček – kao i dva rođena brata, Tomislav i Vladimir Kolak.

Najmlađa identificirana žrtva bio je Igor Kačić rođen 1975., a najstarija Dragutin Bosanac rođen 1919. godine. Do srpnja 2006. godine identificirane su 193 osobe, ubijene u dobi od 16 do 77 godina. Prema navodima Fonda za humanitarno pravo, posmrtni ostaci još sedamnaest žrtava pronađeni su u okolnim grobnicama, dok se za posmrtnim ostacima ostalih žrtava još uvijek traga. Još 60-ak osoba odvedenih iz vukovarske bolnice se još uvijek smatra nestalima, ali je njihova sudbina izvjesna.

„Iz grobnice na Ovčari ekshumirano je 200 tijela, a trebalo ih je biti 265... Tih 65 tijela moraju negdje biti“, izjavio je Vladimir Dzuro u jednom intervjuu za hrvatski tisak. Tijekom proteklih 30 godina javljale su se razne spekulacije o mogućoj lokaciji druge grobnice, u kojoj bi se mogla nalaziti tijela koja nedostaju.

„Radi se o najmanje 30 ljudi koji su ubijeni u hangaru, na mjestu današnjeg Spomen doma Ovčara. Nakon likvidacije zakopali su ih u odvodni jarak preko puta hangara i zatrpali zemljom. S obzirom na to da je jarak bio iznimno plitak, po nalogu tadašnje JNA posmrtni ostaci tih žrtava u veljači 1992. prebačeni su u blizinu masovne grobnice na Ovčari u kojoj su pronađeni posmrtni ostaci 200 ljudi. Informacija da su zakopani 500 metara južno od masovne grobnice u smjeru Sotina potvrđena je i u Beogradu na suđenju za ratne zločine na Ovčari“, rekao je hrvatskim medijima 2016. godine pukovnik Ivan Grujić, bivši predsjednik Povjerenstva za zatočene i nestale Vlade RH. Dodao je da su godinama provodili probna iskapanja, obavili su ih više od 40, no ništa nije pronađeno.

Nalazi PHR-a o poznatoj i ekshumiranoj grobnici na Ovčari predani su Međunarodnom kaznenom sudu za bivšu Jugoslaviju i pomogli su dovesti do konačnog uhićenja Slobodana Miloševića, bivšeg predsjednika Srbije, pod optužbom za genocid, ratne zločine i zločine protiv čovječnosti. Ti su dokazi korišteni kasnije i u nekim drugim kaznenim predmetima.

Za ubojstva na Ovčari je osuđeno 12 osoba na ukupno 161 godinu zatvora. Pred pravosuđem Srbije, za ubojstvo najmanje 200 ratnih zarobljenika na Ovčari procesuirani su samo neposredni izvršitelji. Optužena su 24 pripadnika lokalne TO Vukovar i dobrovoljačke jedinice „Leva Supoderica“, od kojih su dva preminula, dva dobila status svjedoka suradnika, devet je pravomoćno oslobođeno i 11 pravomoćno osuđeno na kazne zatvora u rasponu od dvije do dvadeset godina.

Međunarodni kazneni sud za bivšu Jugoslaviju osudio je pukovnika Jugoslavenske narodne armije Mileta Mrkšića, zapovjednika Prve gardijske motorizirane brigade i Operativne grupe Jug, na 20 godina zatvora i majora JNA Veselina Šljivančanina, časnika sigurnosti Prve gardijske motorizirane brigade i Operativne grupe Jug na deset godina zatvora. Mile Mrkšić, pukovnik JNA i zapovjednik Prve motorizirane gardijske brigade JNA, umro je 2015. od raka u portugalskom zatvoru. Šljivančanin, pak, dobio je prvo pet, pa sedamnaest i konačno deset godina zatvora. Živ je i zdrav u Beogradu.

Zločin počinjen na Ovčari bio je dio i kaznenih postupaka protiv Slobodana Miloševića, Vojislava Šešelja, Slavka Dokmanovića i Gorana Hadžića. Većinu ih se nije uspjelo pravomoćno osuditi, jer je smrt bila brža od pravosuđa.

Ako posjedujete informacije koje bi mogle pomoći u potrazi za nestalim osobama, svoja saznanja možete dojaviti putem obrasca [Baze podataka aktivnih slučajeva osoba nestalih u sukobima na području bivše Jugoslavije](#) ili kontaktiranjem anonimnog telefona 072/111-111 [Ministarstva hrvatskih branitelja](#). Jer, svima bi nam savjest trebala nalagati da obiteljima nestalih pomognemo u pronalaženju odgovora na pitanja „gdje?“ i „kako?“.

Gordana Ilić-Ostojić

Tekst je potpomognut sredstvima natječaja "Poticanje novinarske izvrsnosti"
Agencije za elektroničke medije

